

Marta Verginella

“ŽIVI POMAGAJO ŽIVIM,
ŽIVI MRTVIM, MRTVI
ŽIVIM IN MRTVI
MRTVIM.”

P. Ribeira

Skrb za dušo v kmečkih oporokah s tržaškega podeželja

Od časa Gregorija Velikega in sv. Avgušтина kristjanom ni več grozila tragična dilema zveličanja ali pogube. Ob kristjanovi smrti ni bila izrečena zadnja beseda; med smrtjo in poslednjo sodbo je namreč nastopilo obdobje, v katerem je bila vsaki spokorjeni duši dana možnost, da se v vceah očisti. Cerkveni teoretiki, ki so se zavzemali za to, da bi Cerkev trdno držala v svojih rokah ključ za vstop v nebesa, so utemeljili obstoj vie, vmesnega kraja med peklom in nebesi.

“Izumljanje” vie je trajalo dolgo, od zgodnjega srednjega veka vse do 12. stoletja, dokler jih ni v 13. stoletju višja cerkvena hierarhija končno priznala. Pri utrjevanju svojega monopola nad onstranstvom se je Cerkev soočila s prepričanjem, ki je bilo zakoreninjeno med ljudmi, namreč, da med svetom živih in svetom mrtvih potekajo kontinuirani in tesni odnosi.¹ Dialog z rajnimi je bil za ljudstvo samoumeven, prav tako kot je bilo za Cerkev neogibno, da ga obvlada in očisti kakršnihkoli profanih primesi. Predstava “nebesne predsobe” se je uveljavljala počasi (med širšimi ljudskimi plastmi še le

v potridentskem času) tudi zaradi teoretske ohlapnosti cerkvenih nauk. Krščanski teoretiki vie so se čisto znašli v zadregi, ko so opisovali vce; slepomišli so okrog kazni, ki naj bi jo duše rajnih prestale v njih, in tudi okoli njenega trajanja.²

Z dogmatično utemeljitvijo vie si je Cerkev prizadevala zblížati onstranstvo s tostranstvom in prepričati vernike, da je samo svetnikom in svetnicam dano, da se brez posebnih priporočil povzpnejo do paradiža. Za vse druge duše pa sta bila bivanje in trpljenje v vceah neizogibna. V vmesnem prostoru med peklom in nebesi je bila dana priložnost za zveličanje tudi tistim, ki svojčas niso živeli po pravilih krščanskega nauka. V “predsobi nebes” so najhujši grešniki, seveda, če so se pred smrtjo spokorili, nadaljevali svojo pokoro, vse dokler si niso njihove duše prislužile zveličanja.³ Grešne, a ver-

² J. Le Goff, *L'immaginario medievale*, Laterza, Bari-Roma, 1988, str. 111 (naslov izvirnika *L'imaginaire médiéval*, Gallimard, Paris, 1985), J. Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Gallimard, Paris, 1981.

³ P. Brown, *Il culto dei santi*, Einaudi, Torino, 1983 (naslov izvirnika *The Cult of Saints*, University Press, Chicago, Chicago, 1981), A. Ja. Gurevič, *Contadini e santi. Problemi della cultura popolare nel Medioevo*, Einaudi, Torino, str. 62-124.

¹ A. Prosperi, “Premessa”, v *Quaderni storici*, XVII, 50, 2, str. 398.

ne duše so se torej v vicah, kjer so se v trpljenju duhovno preobrazile, očistile vsega hudega. V primerjavi s peklenkim ognjem ter fizičnimi in duhovnimi mukami, ki so vsakega pogubljenega čakale v peklu, je trpljenje v vicah delovalo blagodejno.⁴ Vice so dokazovale milost krščanskega Boga, ki je celo najhujšim grešnikom ponudil možnost, da se izognejo strahotam pekla. Obenem so potrdile, da med tostranskim in onstranskim življenjem ni radikalnega preloma.⁵

Nič ni bilo potemtakem zamujeno za grešnika, ki se je spokoril pred smrtjo. A to še zdaleč ni pomenilo, da bo njegova pot do zveličanja kratka in lahka. Da je ekspurgacija duše zadostovala za vstop med blažene, je bila potrebna dejavna pomoč živih in svetnikov; potrebna so bila priporočila, molitve, miloščina in zadušnice. Skratka, zveličanje duše je bilo najprej v rokah posameznika, po njegovi smrti pa je bila njegova usoda odvisna od sorodnikov in božjih služabnikov, tako teh na zemlji kot onih v nebesih. Cerkveni moške so pridigali, da se češčenje device Marije ter občestva svetnikov in svetnic vernikom kar dvakrat obrestuje: najprej v življenju, nato pa še po smrti. Trdili so, da Bog odpušča grešnikom in grešnicam po priporočilu neutrudnih božjih služabnikov, nekdanjih prebivalec zemlje, ki so si z mučeništvom in z versko gorečnostjo pridobili mesto v nebesih, in se neovirano gibljejo med nebese in zemljo, da bi zblíževali človeka z Bogom.⁶

Da bi si že v življenju zagotovil pomoč v onstranstvu, je posameznik, po mnenju srednjeveških duhovnikov, razpolagal s pomembnim tuzemskim sredstvom: z oporoko. S *commendatio animae* in z nabožnimi volili je oporočitelj poskrbel za svojo dušo pred Bogom in hkrati obvezal potomce in sorodnike, da bodo zanj skrbeli tudi po njegovi smrti.⁷

Oporočitelji in oporočiteljice iz Brega, podeželja jugovzhodno od Trsta, so bili v 17. in 18. stoletju poučeni o tem, kar jih čaka v onstranstvu.⁸ Vedeli so, da se bodo morale njihove duše očistiti v vicah in vedeli so tudi, da sta trajanje in oblika njihovega trpljenja v "predsobi nebes" najbolj odvisna od njih samih. S primer-

nim testamentarnim odrejanjem so lahko odločilno vplivali na dejanja bližnjih po svoji smrti. Kot vzorni kristjani so se morali s svojim posmrtnim življenjem soočiti pravočasno, že v tostranstvu. Vedeli so tudi, da samo "pravilen" prehod duše v onstranstvo blagodejno vpliva na skupnost živih. Med ljudstvom se je prijelo pričanje, da je treba duši preprečiti predolg postanek v vicah in z njim možnost, da bi občasno obiskovala svet živih. Vednost o možnih težavah duše tistega, ki je - dokler je bil živ - zapostavljal onstransko življenje, je breške oporočitelje/ice v 17. in 18. stoletju spodbudila, da so se odločali/e za testamentarno odrejanje bolj iz strahu pred pogubo duše kot iz skrbi za porazdelitev zapuščine. Tako pričajo oporoke, ki so se ohranile v dolinskem župnijskem arhivu.

Ko je oporočitelj/ica iz 17. ali 18. stoletja postavil/a na tchnico dušo in telo, se je odločno postavil/a na stran duše in najprej izgovoril/a priporočilo njej v blagor. Breški kler je versko občestvo podučil, da je Bog milostljiv, da pa potrebuje dokazilo o pobožnosti posameznega kristjana. In kot je razvidno iz oporok, so breški verniki in vernice pri izrekjanju poslednje volje upoštevali/e poduk klerikov. V upanju na krščansko "dobro" smrt, so breški oporočitelji in oporočiteljice v 17. in 18. stoletju izpovedovali/e svojo vero in priporočali/e svojo dušo Bogu, njegovemu Sinu, Mariji, Nebesnemu dvoru ter ostalim zavetnikom in zavetnicam.⁹ Kot ponazarja oporoka Lucije Parovel, so priporočilu prilagali prošnjo za zveličanje: "Najprej z vso ponižnostjo in spoštovanjem je priporočal in priporočala svojo dušo vsemogočnemu troedinemu Bogu, zelo blaženi Mariji Devici in vsem svetnikom in svetnicam v nebesih s prošnjo, da mu bodo pri Bogu izgovorili usmiljenje za njegove grehe in po tem življenju slavo v nebesih. Telo pa resnično zapušča materi zemlji zaradi dolga naravi z obvezo, da bo pokopan na pokopališču sv. Urha z običajnimi obredi in mašami tako, kot se spodobi za vsakega vernega kristjana."¹⁰ V priporočilih iz tega časa je marsikateri/a oporočitelj/ica še prosil/a za pomoč posameznega svetnika ali svetnice. Zgled takšnega priporočila najdemo v oporoki Ivana Raceta: "Z

(naslov izvirnika: *Problemy srednovekoj narodnoj kul'tury. Iskustvo, Moskva 1981*).

⁴ F. Lebrun, *Les hommes et la mort en Anjou*, Mouton, Paris-La Haye, 1971, str. 446-448.

⁵ P. Chaunu, *Brève histoire de Dieu*, Robert Laffont, Paris, str. 162.

⁶ A. Ja. Gurevič, *Contadini...*, cit., str. 367-367.

⁷ F. Lebrun, "Les Réformes", v: G. Duby, M. Perrot (ur) *Histoire de la vie privée*, 3. knjiga, Seuil, Paris, str. 71-111.

⁸ Za družbenogospodarski oris breških vasi v 19. stol. glej: M. Verginella, "Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju", v: *Zgodovinski časopis*, 44, 2, 1990, str. 171-179.

⁹ Glej tudi M. Vovelle, *La morte e l'Occidente*, Laterza, Roma-Bari, 1986, str. 41 (naslov izvirnika: *La mort e l'Occident de 1300 à nos jours*, Gallimard, Paris, 1983); F. Lebrun, *Les hommes...*, cit., str. 451-452.

¹⁰ Župnijski Arhiv Dolina (od tu dalje ŽAD), Lucia Parovel, 3.2.1644, fasc. Testamenti. - "Prima con ogni humiltà, et riverenza ha raccomandato et raccomanda l'anima sua all'onnipotente Iddio trino et uno alla Beatissima Vergine Maria, et a tutti gli Santi et Sante del Cielo pregandoli si compiassero intercedere appresso Iddio perdono dei suoi peccati, et doppo questa vita la gloria del paradiso il corpo veramente lascio alla madre terra per debito di natura con patto sia sepolto nel Cimitero di Santo Oderico con gli soliti officii et messe come si conviene ad ogni fedel cristiano."

vso ponižnostjo in spoštovanjem priporoča svojo dušo Vsemogočnemu troedinemu Bogu in vedno slavni Devici Mariji in Angelu, svojemu Varuhu in Svetniku in zaščitniku, katerega ime nosi, in vsem svetnikom in svetnicam v Nebesih, zato da bi molili za neskončno božjo milost, medtem ko bo njegova duša odšla iz tega krhkega telesa in naj jo blagovoli Gospod postaviti med blažene v Nebesih in telo zaradi dolga naravi pusti, da bo pokopano na pokopališču sv. Urha, patrona in zaščitnika, po krščanskem običaju in usmiljenju, kot je treba.”¹¹

Na ta priporočila lahko gledamo kot na sam na sebi prazen, formalen nasledek ustaljene oporočne prakse, vendar tak pristop prezre informacije, ki nam jih commendatio animae daje o namembnosti oporoke in pobožnosti breškega prebivalstva. M. A. Visceglia in F. Lebrun trdita, da se v priporočilu duše kaže oporočiteljevo oziroma oporočiteljičino češčenje posameznih svetnikov in svetnic, skratka njegov/njen verski odnos do onstranstva.¹² Nabožne klavzule breških oporok pričajo, da je bil odnos breških oporočiteljev in oporočiteljic do onstranstva v 17. in 18. stoletju tesnejši kot v 19. stoletju. Izhajajoč iz priporočil duš v 17. in 18. stoletju, ugotovimo, da je bila sicer predstava o vicah med breškim prebivalstvom tedaj dokaj medla. Breški oporočitelji in oporočiteljice so začeli/e neposredno omenjati vice in verne duše v njih šele na pragu 19. stoletja. Dokaj poznega omenjanja vic pa po našem mnenju ne gre preprosto enačiti z nepoznavanjem poti, ki naj bi jo duša opravila v onstranstvu. Breški oporočitelji in oporočiteljice so bili/e seznanjeni/e s trpljenjem duš v onstranstvu in zato so tudi primerno poskrbeli za svoje posmrtno življenje.

Kmečki človek je vse do 19. stoletja dajal duši prednost pred telesom in vsem drugim zemeljskim, kar je bilo po svoji naravi časovno omejeno in zato minljivo. Kot pričajo oporoke Brežanov in Brežank, ki so za obdobje 1819-1904 shranjene v Pokrajinskem arhivu Koper, se je lestvica vrednot breškega prebivalstva začela postopoma spreminjati v prvi polovici 19. stoletja.

Na začetku 19. stoletja so Brežani in Brežanke svojo poslednjo voljo še vedno izrekli/e z vidika krščansko “dobre” smrti. Na smrtni postelji so zaupali/e v posredovanje Jezusa Kristusa, Marije, svetnikov in svetnic. Preden je pobožni Mihael Tul začel odrejati zapuščino, je v upanju, da bo njegova duša, potem ko se bo rešila zemeljskih spon, sprejeta med blažene v nebesih, naslovil priporočilo Stvarniku, zaščitnici - odvetnici grešnikov - Mariji, Angelu varuhu in sv. Mihaelu.¹³ Konec 18. stoletja je bilo tako podrobno priporočilo, kot ga najdemo v Tulovi oporoki, za breške oporoke še običajno, v 19. stoletju pa se je pojavljalo le izjemoma.

Ne glede na to, ali je bila poslednja volja zapisana v slovenščini, italijanščini ali nemščini, je bila najobičajnejša vsebina commendatio animae v 19. stoletju enaka: “Priporočam svojo dušo vsemogočnemu Bogu”, “Raccomando l' anima mia ad Iddio onnipotente”, “Empfehle ich meine Seele Gott dem Allmächtigen”. V Dolini je med letoma 1833 in 1904 priporočilo svojo dušo 54,1 % oporočiteljev in oporočiteljic. V razdobju 1833-44 naletimo v oporoki na priporočilo v 62,1 % primerov. Največ priporočil je bilo zabeleženih med letoma 1855 in 1864 (85,3 %). Kasneje postanejo priporočila redkejša. V razdobju 1895-1904 je priporočilo duše del oporoke v 30,8 % primerov. Za priporočilo duše so se v Dolini pogosteje odločali moški kot ženske.¹⁴

Obubožani trgovec Jakob Česnik iz Doline, ki je bil v mladosti župnijski hlapec, se je - kot je sam pripomnil - za poslednjo voljo odločil zaradi nepredvidljivosti dneva svoje smrti. V njej je izročil svojo “ubogo Dušo Bogu Očetu kater meje ustvaro, Bogu sino kater meje Odrejšu, Bogu svetmu Duhu kater meje posveto, in prečisti Dvici Mariji Materi božji in svetmi Jakopi mojmi Patroni in usi Nebeški Deržini debi Oni zame Nebeškemu Očetu prosili (...)”.¹⁵ Podobno priporočilo lahko preberemo v oporoki Andreja Prašla iz Doline: “Jest sročim Mojo ubogo Dušo Bogu Očetu kater meje ustvaro, Bogu sino kater meje odrejšu Bogu svetmu Duhu kater mej Posvetu in prečisti Divici Mariji Materi Božji in mojmi Patroni svetemi Andreji in usim svetnikom in svetnicam Božjim de bi oni zame per Očetu Nebeškemu prosili in mi sprosilu odpušcanje mojih Grehou.”¹⁶ Oba oporočitelja je vodil v okrilje vere strah

¹¹ ŽAD, Giovanni Raze, 27 8 1700, fasc. Testamenti. - “Con ogni humiltà e riverenza racconanda l' anima sua all' onipotente Iddio trino et uno, et alla Gloriosa sempre Vergine Maria e al Angelo suo Custode e al Santo del suo nome et Protettore, e a tutti li Santi e Sante del Cielo, a ciò pregasero, che per una infinita misericordia, mentre quest' anima sia partita da questo fragile corpo si compiacia il Signore collocarla nel numero dei Beati in Cielo, il corpo veramente per debito di natura lascia sii sepolto nel Cimitero di S. Ulderico Patrone et protettore con quel modo e carità cristiana si deve”

¹² A M Visceglia, “Corpo e sepoltura nei testamenti della nobiltà napoletana (XVI-XVIII sec.), v: Quaderni storici, XVII, 50, 1982, str. 587; F. Lebrun, Les hommes.... cit., str. 451

¹³ Pokrajinski arhiv Koper (od tu dalje PAK), Oporoke (Okrajno sodišče Koper), Mihael Tul, 15 9 1834, fasc. 1836-1849

¹⁴ V letih 1825-1904 je v Dolini zapustilo oporoko 252 oporočiteljev in oporočiteljic. Približno ena tretjina vsega odraslega prebivalstva se je odločila za zapis ali izrek poslednje volje.

¹⁵ PAK, Oporoke, Jakob Česnik, 18 2.1861, fasc. 1861-1866

¹⁶ Potrdilo o pobožnosti Andreja Prašla so tudi zadušne maše, ki si jih je oporočitelj izgovoril: “Zapustim de se more deržat Os-

pred božjo kaznijo. Odločitev, da si s priprošnjo svetnikom, svetnicam in drugim nebeškim bitjem pridobita pomoč, je bila veliko bolj stvar njune osebne izbire kot volje zapisovalca oporoke.

Od tradicionalnega obrazca se že zaradi oporočiteljevega stanu oddaljuje priporočilo Andreja Lovrihe. Kot duhovnik je imel privilegirani odnos z Bogom in nanj je opozoril tudi pri sestavi oporočnega priporočila duše: "Ker ni znana ni ura, ni hip svoje smrti, tedaj zdaj pri čistem razumu, narpravije perporočim mojo grešno dušo očetu nebeškemu, ki me je ustvaril, Jezusu Kristusu, ki me je odrešil in Sv. Duhu, ki me je posvetil in se Svojo vmilostjo poklical v broj duhovnikov, tudi perporočim svojo Dušo Bl. D. Mariji, da ona mi na strani stala v moji zadnji uri in pri ostri sodbi mene branila i zagovarjala. Tudi Vi dva S. Andrej i moj, Angel varh, bodita mi prava prijatelja čuvarja voditelja prama sv. raju! - Jezus, Jožef i Marija! bodite mi zmirej moja kompanija, posebno v moji zadnji uri. Po smrti pak Ti o moj Bog! daj mi i skozi mi ono milost, Tebe od lica i do lica gledati, uživati i se s Teboj veseliti na vse veke Amen."¹⁷ Takšno osebno noto v izoblikovanju priporočila duše kaže tudi oporoka farovške pomočnice Neže Letnar: "Nar prej izročim mojo dušo Bogu Očetu mojemu Stvarniku, Bogu Sinu mojemu Odrešeniku in Bogu Svetimu Duhu mojemu Posvečevalcu, naj je bo trojcdini Bog vsmiljen in naj po milosti sodi."¹⁸ V zadnjih dvh desetletjih 19. stoletja marsikateri pobožni mož ali žena duše ni priporočil/a s posebnim obrazcem. Tisti, ki so jo, so se obračali neposredno na Boga, ne da bi omenjali druge božje osebe.

Če podatke o commendatio animae iz dolinskih oporok primerjamo s podatki iz boljunskih, ricmanjskih in mačkoljskih oporok, ugotovimo, da so dušo najpogostejše priporočali v Dolini, najredkeje v Boljuncu, najdlje pa se je navada priporočanja ohranila v Mačkoljah. Priporočanje duše v Mačkoljah, Boljuncu in Ricmanjih je bilo, obratno kot v Dolini, bolj značilno za oporočiteljice kot pa za oporočitelje. Tudi v oporokah iz Mačkolj, Ricmanj in Boljunca dobimo večinoma že hudo okrnjeno commendatio animae. Iz nje so bili najprej izvzeti svetniki in svetnice, nato še devica Marija, Jezus Kristus in Angel varuh. Ustalila se je navada, da je oporočitelj/ica priporočil/a svojo dušo predvsem Bogu, medtem ko so se na druge božje osebe člani Nebesnega dvora obračali/e samo še najpobož-

nejši/e. Podrobno priporočilo duše, ki je poleg Boga omenjalo še druge božje osebe, so v Mačkoljah, Boljuncu in Ricmanjih začeli opuščati že v 70. letih. Od tedaj so se raje posluževali strnjene priporočila duše Bogu.

Prisotnost priporočila duše v prvi polovici 19. stoletja in njeno postopno izrinjanje iz oporočnega besedila v drugi, razlagamo po eni strani kot del laicizacije oporočnega akta, po drugi strani pa kot potrdilo manjšega strahu oporočiteljev/ic pred kaznijo in pogubo duše. Priporočilo duše je postalo del notranjega verskega čustvovanja in kot tako ni več sodilo v oporočni akt. Ne kaže pozabiti, da je bilo opuščanje commendatio animae splošen pojav v oporočni praksi na tleh katoliške Evrope. Oporočitelji in oporočiteljice v Bregu so ravnali/e podobno kot skoraj stoletje pred njimi bolj in manj dobrostoječi/e oporočitelji/ce v Franciji. F. Lebrun meni, da se v spremenjenem oporočnem formularju na območju Anjouja ob koncu 18. stoletja kaže progresivna laicizacija tamkajšnjega prebivalstva. Podobno trdi M. Vovelle, ko opuščanje priporočil in sočasno upadanje števila nabožnih volil v provansalskih oporokah pripisuje sekularizacijskim vplivom.¹⁹ Aričsovo razmišljanje o izrinjanju nabožnih klavzul iz oporočne prakse pa gre v drugo smer. Opuščanja priporočil in nabožnih volil ne pripisuje laicizaciji družbe. Ob koncu 18. stoletja je, po njegovem mnenju, oporočitelj skrb za svojo dušo in bivanje v onstranstvu prepustil svojcem. Ker jim je zaupal, je iz svoje oporoke izključil nabožna volila in z njimi tudi priporočilo duše. Nezaupljivega oporočitelja, ki je do potankosti določil svoj prehod v onstranstvo, je nadomestil lik do družine zaupljivega človeka, ki je bil trdno prepričan v pomoč svojih domačih.²⁰

A vrnimo se k breškim oporočiteljem in oporočiteljicam in njihovi skrbi za dušo. Priporočilo duše Bogu, Jezusu Kristusu, Mariji in svetnikom ter svetnicam samo na sebi ni zagotavljalo prehoda oporočiteljeve oziroma oporočiteljčine duše v nebesa. Ko se je duša znašla v vicah, je bila prepuščena božji volji in nesposobna, da bi naredila karkoli v svojo korist. Dolžina njenega postanka v vicah je bila odvisna (kot smo že povedali) od živih, zlasti pa od njihove molitve. Na zemlji so živi lahko opravljali pokoro v blagor pokojnikov duše. Edini pogoj, ki ga je Cerkev postavila, je bil, da so bili z rajnim v sorodstvu. Kleriki so pridigali, da je dolžnost vsakega kristjana, spominjati se svojih umrlih predni-

mi dan in Obletenjo in še 10 svetih Maš za mojo dušo za odpuščenje mojih Grehou in to se more ispounit spopred ko je mogoče" (PAK, Oporoke, Andreja Prašel, 4.3.1864, fasc. 1861-1866).

¹⁷ PAK, Oporoke, Andrej Lovriha, 11.9.1888, fasc. 1888-1892.

¹⁸ PAK, Oporoke, Neža Letnar, 28.9.1877, fasc. 1873-1879.

¹⁹ M. Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Plon, Paris 1973, str. 593-614; F. Lebrun, *Les hommes...*, cit.

²⁰ P. Ariès, *Storia della morte in Occidente*, Rizzoli, Milano, 1980, str. 149-162 (naslov izvirnika: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du moyen âge à nos jours*, Seuil, Paris, 1975).

kov, zlasti staršev, in plačati zanje prepotrebne zadušnice.²¹ Ljubljanski škof Anton Alojz Wolf je sredi 19. stoletja opozarjal slovenske vernike, naj naročajo maše za svoje pokojne sorodnike. Zadušnice naj bi se maševale zlasti na dan "njih smrti ali pokopa, na tretji, na sedmi, na trideseti dan, in na letni dan po smrti, sicer pa tudi, kadar so mašniki prošeni spomin za kakiga mr-

vinarja svojega dolga. Avtor sicer ne pove, za kakšnimi bolečinami trpijo duše, pripomni pa, "da trpljenje, ki ga morajo v vicah prestati, žgé in peče kakor ogenj". Dušam v vicah je v tolažbo samo misel, da njihove muke niso večne in da jim bodo živi priskočili na pomoč, "ker si same pomagati ne morejo". Zatorej mora že sama vednost o nevarnem in trpečem stanju, v katerem

Testamentum

sacram v. t. imenu Boga o četa. t. Sina t. in S duha

Amen

Tu človeško smertna ura je nasnana, sin skleno dokler sin s travi.
Li ga u ma svojo sadno naredbo spi sati, — svojo dušo sročin Bogu očetu
Truplo pa čerui semti. ino stihlavin červan, — Moje truplo naj bo po čerui.
Shanški katolski žigi. na tako visko pokopand

Se ima kupit. 5. končloto po funti, ino 3. po 3 kvarte, gospud farmans se pa n.
Tunta ino doer tohounen inu verganiste o 3 kvarte, sa kai prevabin 3 dohounne ino
Lergoniste, Morejo dit 3 S. Maše. ena peta, ino 2 tihe, — na osmi dan tuči
Tatu, 3 S. Maše. i. peta 2 tihi, — ino tudi na obeltnzo. u glihi viske, 3 S. Maše ena
Peta ino 2 tihi, — ino tudi nai se kupit 20. Luce po. 10. Kaiserje. ino nai se naj
Deli. tem ti. več prišča, He bato. na pogrobo, — i sa pogrobo t. čene, če kon jemo.
Lina Toma. se ima Tet. 30 bskele sina ino na u sato per jano 2. k. k. k. k.
Ce pa ne bo vina Toma se ima Tet. 10 f. — , Mamij grob se ima kupit. 10.
Kris. shalesen do bo pro. lep. nai košta inch 40 f. nai bo močan ino očeti
De gabo. pro. lep. vid, nai bo moje jeme ino pri deuti. goni pi. jano, ino čeli. se
Kai se. der bo. shlinagnio jega. more. po. pro. vit. t. t. s. mo. jo. sp. esha

Na osmi dan po S. Maše se ima naj. dolet. met. Tomače. bog. tem. k. t. i. r.
Sona. o. o. c. natrebni 20. f. x. po. t. b. i. se. gadi. l. dno. bi. ta. k. rat. dno. n. b. l. u. m. n.
Tun ga. se. more. o. t. n. i. t. t. do. j. a. v. i. g. a. Tena. k. k. o. p. r. i. c. e. m. a. t. e. r

tvega storiti".²² Z začetnicami podpisani J. A., sodelavec Slovenskega prijatelja, je bil prepričan, da je vsak kristjan dolžan pomagati vernim dušam, ker so med njimi tudi njegovi sorodniki in prijatelji. Vzorni kristjan se je sicer moral spominjati tudi na duše tistih, ki jih osebno ni poznal. Njegov nauk je zvenel kot opomin vsem tistim, ki so se do duš v vicah nemarno vedli. Vice so ječa, naglaša pisec, tudi za duše tistih, ki imajo pri Bogu majhne dolgove. V vicah je Bog "ojster sodnik", ki zadrži vsakogar, dokler ne poravna zadnjega

so v vicah duše pokojnih sorodnikov, bratov in sester, prijateljev ter dobrotnikov, spodbuditi žive, da jim pomagajo z molitvijo, s sveto mašo, z dobrimi deli in z odpustki.²³

Plačevanje zadušnih maš je bilo po mnenju slovenskih cerkvenih piscev 19. stoletja dokaj smotrna "naložba", ki se bogato obrestuje, predvsem zato, ker utegnejo duše človeku pomagati veliko bolj od še živčih ljudi. Po božji volji se mrtvi vračajo v svet živih, največkrat s posebnimi nalogami, da jim pomagajo, da jih

²¹ J. Le Goff, *L'immaginario...*, cit., str. 111-113.

²² A. Alojs (Wolf), *Nauk od nar. potrebnih resni svete vere*, Ljubljana, 1839, str. 220.

²³ J. A., "Pridiga za god vernih duš", v: *Slovenski prijatelj*, 1874, str. 297-302.

podučijo in bedijo nad njihovim življenjem. Živi so potemtakem dolžni, da z zadušnicami rajnim povrnejo izkazano pomoč.²⁴

Z izmenjavo darov med mrtvimi in živimi, je v 17. stoletju zapisal pater Pietro Ribcira, se je izpopolnil sistem vzajemne pomoči: "Živi pomagajo živim, živi mrtvim, mrtvi živim in mrtvi mrtvim."²⁵ Vzajemna pomoč med živimi in mrtvimi se je udejanjala s posredovanjem Cerkve in njenih predstavnikov, ki so maščevali zadušne maše. Od 14. stoletja je obhajanje zadušnic postalo poglavitna dejavnost klera. Pravi razcvet pa je "bussines" z zadušnicami, kot ga imenuje J. Bossy, doživel v potridentinskem času. V srednjem veku so za blagor duše del svojega imetja Cerkvi zapuščali predvsem pripadniki višjih slojev, plemiči in bogati meščani, to je tisti, ki so bili najbolj seznanjeni s cerkvenimi nauki in ki so bili že zaradi bogastva, s katerim so razpolagali, v navideznem sporu s krščansko doktrino. Od 17. stoletja pa se je ta navada oprijela tudi revnejših slojev. Strah pred pogubo je vodil tudi najrevnejše, da so v korist svoje duše odrcjali zadušnice.²⁶ Število zadušnic, ki so jih v 17. in 18. stoletju naročili Brežani in Brežanke, je bilo v primerjavi s številom zadušnic, ki so jih v istem času odrejali pripadniki višjih slojev na Kranjskem in v istrskih mestih, neprimerno manjše. Podobno razliko ugotovimo, če primerjamo nabožna volila breških opročiteljev in oporočiteljic z nabožnimi ustanovami francoskih plemičev in meščanov tega časa. Plemiči in bogati meščani tako na Slovenskem, kot v Istri, Italiji ali Franciji so si v oporokah zagotovili obhajanje tisoč, dvatisoč ali več zadušnic za dušni blagor. Vendar, če upoštevamo razlike v finančnih sredstvih, ki so bili na voljo višjim in nižjim slojem, ugotovimo, da kmetje in kmetice v Bregu niso skoparili/e, ko je šlo za onstranstvo. Sredstva, ki so jih zapuščali/c Cerkvi, so bila zanje smotrna naložba za onstransko življenje. Kmečke družine v Bregu je po vsej verjetnosti v večji meri obremenjevalo izplačevanje nabožnih volil kot dediče in volilojcmnike iz plemiških vrst, čeprav so bili slednji zadolženi za izplačilo nekaj tisoč maš.²⁷

S posledicami večjih ali manjših verskih naložb so se morali v obeh primerih ukvarjati živi.

V 17. stoletju so oporočitelji in oporočiteljice v Bregu odrcjali/e večinoma ustanovne maše, saj tako imenovanih drobnih maš skoraj niso omenjali/c. Cerkvi so zapuščali zemljo, denar in premičnin. ruvel, vdova iz, si je zagotovila obhajanje zadušnic takoušnic takoušnic tako, da je cerkvi Sv. Jakoba v Prebcnegu zapustila kožuh, srajco in obleko, bratovščini sv. Rešnjega telca pa je z istim namcnom volila njivo.²⁸ V 17. stoletju je prevladovala navada, da so oporočitelji in oporočiteljice iz Brega z oporoko poskrbeli za obhajanje zadušne maše perpcutis temporibus. Nikolaj Petaros iz Boršta je za univerzalnega dediča postavil svoja bratranca, pod pogojem, da vsako leto plačata sedem zadušnic. Ko omenjene odredbe ne bi izpolnila, bi njima odrcjena zapuščina prešla v last krajevnih cerkev. Da bi si zagotovil večno maševanje, je Petaros obdaril vaško cerkev z deležem, ki ga je imel v Glavinovcem mlinu, kapeli sv. Nikolaja v Zabrczu pa je zapustil brajdo. Marina Foraus iz Berc je bila glede na druge oporočiteljice in oporočiteljice izjema, ko je v zameno za volilo, ki ga je namenila bratovščini sv. Zakramenta, odredila obhajanje zadušnic v cerkvi sv. Martina na oltarju devic Marije, v cerkvi sv. Urha in v cerkvi Sv. Trojice pa le "enkrat toliko".²⁹

Odrcjanje zadušnic oziroma ustanovnih maš v blagor duše se je zmanjševalo že v 18. stoletju. Oporočitelji in oporočiteljice so pri odrcjanju nabožnih volil postavljali/c natančnejša določila. Martin Zobec iz Zabrežca je za zveličanje svoje duše odrcil obhajanje nocturnov. Ni mu bilo vsceno, v kakšni obliki se bodo zadušnice maševalc. S testamentarno klavzulo je hotel preprečiti, da bi se njcgovala žcna odločila za najbolj cencno, tiho mašo. Iz drugih klavzul zvcemo, da je Martin Zobec za univerzalnega dediča imenoval vaško cerkev sv. Antona. Žcni je zapustil le dosmrtni užitek celc zapuščine.³⁰

V 17. in 18. stoletju so oporočitelji in oporočiteljice v Bregu zapuščali/e večje deleže svojega premoženja krajevni cerkvi, in to ne glede na prisotnost in število družinskih članov. Zveličanje duše je bilo zanjc poglavito, s preživetjem svojih domačih se niso pretirano ukvarjali. Cerkvi so zapuščali zemljišča, denar ali hišo,

²⁴ G. Zarri, "Purgatorio 'particolare' e ritorno dei morti. Tra riforma e controriforma: l'area italiana", v: *Quaderni storici*, XVII, 50, 2, 1982, str. 466-497.

²⁵ P. Ribeira, *Flos Sanctorum. Vite de Santi, Venezia, 1667*, str. 750.

²⁶ J. Bossy, *L'Occidente cristiano. 1400-1700*, Einaudi, Torino, 1990, str. 64-69, tudi str. 33-34 (naslov izvirnika: *Christianity in the West. 1400-1700*, Oxford University Press, Oxford, 1985).

²⁷ F. Lebrun, *Les hommes ...*, cit., str. 50. Duhovščina v Provansi in v Anjuju se je v 18. stoletju pritoževala, da so naročila zadušnic prekoračila vsote, namenjene volilom. Francosko plemstvo in delno tudi nižji sloji, piše Vovelle, so bili na prehodu iz 17. v 18. stoletje žrtev baročnega, pozunanjenega čustvovanja. Težili so k zunanjemu pretiravanju: "Petitsoč, desetisoč maš ni bilo nič izjemnega za plemiča ali trgovca; in med

letoma 1680 in 1720 je polovica provansalskih plemičev (seveda od teh, ki so odrcjali zadušnice) določilo od 300 do 400 maš. Gre za učinkovito mobilizacijo v korist onstranstva, ki jo je udeležila potridentinska pastoralna" (M. Vovelle, *La mort ...*, cit., str. 297).

²⁸ ŽAD, Lucia Paruel, 3.2.1644, fasc. Testamenti.

²⁹ ŽAD, Marina Foraus, 26.1.1644, fasc. Testamenti.

³⁰ ŽAD, Martin Zobec, 25.5.1728, fasc. Testamenti.

tako da je vrednost volila določila število zadušnic. Šele ob koncu 18. stoletja se je med oporočiteljji in oporočiteljicami utrdila navada, da nekaj nepremičnin, premičnin ali denarja z istim namenom zapustijo dedičem ali volilobjemnikom, v zameno pa od njih terjajo izplačilo točno določenega števila maš. Trend namembnosti nabožnih volil je šel od nepreciziranja oblike zadušnic in časa njihovega obhajanja k podrobnemu določanju števila, oblike in časovnih intervalov, v katerih naj bi se odvijali obredi.³¹ Je bilo morda poštenje duhovnikov postavljeno pod vprašaj? Je bila sprememba v odrejanju nabožnih volil pod vplivom jožefinizma in ukinitve bratovščin? Dejstvo je, da so bili od konca 18. stoletja za plačevanje v oporokah odrejenih zadušnic najpogostejše zadolženi sorodniki. V času med leti 1819 in 1904 je 11,7 % oporočiteljev in oporočiteljic iz Doline, Ricmanj, Boljunca in Mačkolj zapustilo denar, s katerim naj bi domači plačali zadušnice, 22,4 % je za maševanje maš namenilo zemljo, 71,7 %, to je večina oporočiteljev in oporočiteljic pa je odredila, naj se zadušnice plačajo iz njihove zapuščine. V 3,3 % primerov so ženske za plačilo obredov volile obleke in premičnine.

Kot pričajo breške oporoke, je bilo prepričanje, da se kristjan z nabožnim volilom izogne trpljenju v vicah, v prvi polovici 19. stoletja še vedno trdno zasidrano med breškimi ljudmi (tabele 1, 2, 3 in 4). Posegi centralnih oblasti na področje vere in razpustitev bratovščin niso omajali vere, da so nabožna volila poglavitna dolžnost vsakega kristjana. V prvi polovici 19. stoletja je dobra polovica vseh oporočiteljev in oporočiteljic iz Doline natančno določila število zadušnic, ki naj bi jih duhovniki obhajali v korist njihove duše; 34,1 % jih je odredilo manj kot 10 zadušnic, 25,0 % od 10 do 29, 10,3 % od 30 do 59, 2,8 % pa so si izgovorili od 60 do 250 zadušnic (tabela 5). Med letom 1833 in letom 1904 se je v Dolini glede skrbi za dušni mir svojcem prepustilo 23,8 % oporočiteljev in oporočiteljic. Njihovo število se je povečalo v 80. letih, še posebej pa na prehodu iz 19. v 20. stoletje.

Iz tabel 6 in 12 je razvidno, da so oporočiteljji in oporočiteljice v Boljuncu nabožni naložbi posvečali manjšo skrb in da so v teku desetletij naročali čedalje manjše število zadušnih maš. K izrinjanju nabožnih klavzul (to pomeni tudi odrejanje zadušnic) iz oporočnih aktov prebivalcev te vasi, so prispevali laično usmerjeni pisarji, ki so v drugi polovici zapisovali oporoke Brežanov in Brežank. Tudi v Mačkoljah, kjer so oporočiteljji

in oporočiteljice med vsemi Brežani vložili največ sredstev za zadušne maše, je v 19. stoletju opaziti - še posebej od 60-ih let dalje - poenjanje skrbi za dušne potrebe, in to ne glede na spol tistega, ki je zapuščal poslednjo voljo (tabele 8, 9 in 10). V Ricmanjih so se v 19. stoletju le redkokateri oporočiteljji in oporočiteljice odločali za večje število zadušnic; večina se jih je zadovoljila s skromnejšo versko naložbo, čeprav je bilo tudi nekaj takih, ki pri odrejanju nabožnih volil niso varčevali (tabela 11, 12). Tudi v tej vasi ni zaznati posebnih razlik med ženskim in moškim odrejanjem števila zadušnih maš. Velja pa omeniti, da je v drugi polovici 19. stoletja tako med oporočiteljicami kot med oporočiteljji naročanje zadušnic postopoma upadlo.

Večina oporočiteljev in oporočiteljic v Bregu je zadušnice odredila v korist svoje duše, nekateri pa so se z natančnimi navodili spominjali dušnih potreb že umrlih staršev in sorodnikov, pokojnega moža ali žene. V primerih, ko so oporočiteljji predpisali število zadušnic, ki naj bi jih plačali nasledniki po smrti matere, oporočiteljice žene, slednja ni zapustila svoje poslednje volje. Anton Tul je odredil tri maše z navadnimi molitvami na dan pogreba, osmine in obletnice in še šest malih maš. Dve zadušnici naj bi bili maševani za dušo pokojnega očeta, štiri za dušo pokojne matere in štiri za dušo pokojne sestre. Pristavil je še: "(...) pa tudi kadar bo moja žena Vanca umerla naj se berejo 3 s. maše iz usmi navadnimi molitvami to so na dan pogreba, osmine in obletnice."³² Jožef Smotlak je določil, "naj se berejo 3 s. maše iz navadnimi cerkvenimi molitvami, to še na dan pokopališča in na osmi dan in na obletnico, in zraven tega še 10 s. maš maleh, naj se berejo za mojo Dušo. Ukažem tudi, de po smrti moje žene Mince naj se uglih toljko s. maš berc koker zame, to so, 3 s. maše iz navadnimi cerkvenimi molitvami, in 10 s. maš maleh, naj se berejo za njeno Dušo." K tem je še dodal: "Ukažem tudi de stroške kar zadenc zame, in za mojo ženo, to je, kar je za pokopališče, in za s. maše, naj plačajo usi moji erbi vsi po enako, in ko bi ne hoteli plačati, pustim njivo na Mctežici za poroštvo, naj bode jo imel tisti kateri bode te stroške plačal."³³

Redkokateri oporočiteljji so zapuščali volilo v korist vseh duš v vicah, kot je to storil posestnik Martin Sancin. Najprej je odredil 150 maš, ki naj bi jih brali v korist njegove duše v dolinski cerkvi, nato pa je zadolžil sinova Matijo in Antona, univerzalna dediča, da za rajne v vicah plačata 100 maš, in sicer v kapucinski cerkvi v Kopru.³⁴ Marija Sancin je svojemu zetu zapustila posodo in živč, ki je bil pri hiši. V zameno pa je

³¹ Večje preciziranje pri nabožnem darovanju razlaga D. Kos kot odmik od slepe k racionalni laiški religioznosti (D. Kos, "Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje)", v: *Zgodovinski časopis*, 47, 1, 1993, str. 37).

³² PAK, *Oporoke*, Anton Tul, 6.12.1876, fasc. 1873-1879.

³³ PAK, *Oporoke*, Jožef Smotlak, 8.5.1875, fasc. 1873-1879.

³⁴ PAK, *Oporoke*, Martin Sancin, 30.10.1845, fasc. 1836-1849.

zahtevala, da plača toliko zadušnih maš, kolikor je znašala vrednost zapuščine.³⁵ Marija Mare se je z oporoko zavarovala pred tem, da bi kdo izmed prevzemnikov zapuščine spregledal njeno voljo. V oporočni klavzuli je izjavila, da če "kdo izmed dedičev ne bi hotel plačati 20 goldinarjev za maše, odreja, da se v ta namen proda še tretji del bale in se s pridobljenim denarjem plača svete maše".³⁶ Marija Strajn, rojena Sanein iz Doline, je odredila, da si bodo dediči njeno premoženje lahko razdelili šele potem, ko bodo plačali vsak po tri sv. maše.³⁷ Marija Žerjav, prav tako iz Doline, je za dušni blagor zapustila večjo vsoto denarja. Odredila je, naj njen dedič porabi sto goldinarjev za plačilo svetih maš, "ki naj se berejo pri župniji" za njeno ubogo dušo.³⁸ Marija Vodopivec, rojena Mejak, je za zadušnice namenila 150 goldinarjev. V isti namen je zapustila tudi polovico svoje posesti, v glavnem njiv, kar daje misliti, da ji je bila usoda njene duše nadvse ljuba. Njeni sorodniki so sicer lahko ohranili drugo polovico zapuščinske posesti, a le pod pogojem, da so plačali toliko zadušnic, kolikor je bil vreden delež, ki so ga bili dobili.³⁹ V primeru Mihaele Prašel lahko ugibamo, s kolikšnimi težavami so se morali spoprijeti sinova in hčere, ki jim je oporočiteljica naložila v plačilo 100 zadušnih maš. Oporočiteljica si je prvih 50 zadušnic zagotovila že v času, ko je stopila v zakonski stan, preostalih 50 pa je odredila z oporoko.⁴⁰ Omembe vredna je tudi oporoka Marije Bernetič iz Riemanj. Pri razpolaganju s svojim premoženjem ji je bila poglavitna skrb za dušo, verjetno tudi zato, ker oporočiteljica ni imela bližnjega sorodstva. Hišo, ki ji jo je podaril Janez Gabragna, je oporočiteljica zapustila najemniku Juriju Pregareu s pogojem, "da on more usaku letu 6. svetih maš plačat". Pristavila je še, da se njeno njivo "ima šaeat inu fit po 5. od stu od tega kapitala se ima Svete Maše dat, če oče Jožef Klun iz Rizman fit o vrednosti kar bo ta Niva po Šaeali snesla usaku leto odraila, ima ta Niva niemu za vselei ostat". Tudi najemnino, ki jo je prinašala druga stavba, ki je bila v njeni lasti, je namenila za izplačilo zadušnic in prav tako vračilo, ki ji ga je bil dolžan nek koprski gospod. "Eno Mizo, eno Skrinio, inu eno postelio zapustim mojmu affituału Juriu Pregareu. Use kar je te druge rube u' hiši, inu u Kanovi, se ima po moj smerti prodat preeci, imu za speže od pokopališča ponueat, če bi kei vanzalu, se ima Svete Maše dat. Jožef Klun meni ima dat za fit od verta 8. f za kitere se ima preeci po moji smerti te potrebne sveče od usega kupit." V zadušne maše je poleg tega vložila tudi denar, ki so ji ga bili

dolžni trije vaščani. Ob koneu svoje poslednje volje je še izjavila: "Use te Svete Maše imajo u' Cerkvi Svetga Jožefa u' Riemagnah bit brane. Prosem de di biu Kaplan is Riemanie na to gledau, de bi se ta moj Testament ali zadnje moje u' kasanie popolnoma dopolnilu."⁴¹ Njena sovaščanka Marija Berdon je za maše v blagor svoje duše zapustila 60 gld, riemanjski cerkvi sv. Jožefa pa je namenila 100 gld, "kapital od kateriga interese bodo plačene in se bodo brale vsako leto štiri sv. Maše za duše rainkih po mojim namenu". Nato je vsem svojim otrokom, sinovoma in trem hčeram, naročila, da plačajo vsak po tri zadušnice.⁴² Ivana Strain, rojena Božič, je imela skromnejše zahteve; staršem je zapustila dva osla, opremo za peko in pripravo kruha ter druge malenkosti pod pogojem, da plačajo 10 sv. maš takoj po njeni smrti, stroške pogreba, osmino in mašo na dan obletnice.⁴³

Ravnanje oporočiteljev se ni bistveno razlikovalo od ravnanja oporočiteljic. Tudi oni so svoje dediče in volilojemnike bremenili z večjim ali manjšim številom zadušnic, ki jih niso odredili z nič manjšo natančnostjo. Mlinar Jožef Gombač je z oporočno klavzulo odredil, da se bo za njegovo dušo bralo pet zadušnih maš v dolinski cerkvi pri oltarju sv. Križa in pet pri oltarju užaloščene Marije. Šest zadušnih maš naj bi maševali v Riemanjih pri oltarju sv. Jožefa, po eno pa v cerkvi na Sv. Višarjah, v cerkvi na Sveti gori, na hribu Sv. Križa in še eno v cerkvi na Trsatu.⁴⁴ Gombač je bil očitno prepričan (ostajal je namreč zvest pobožnim navadam 17. in 18. stoletja), da bo zadušnica učinkovitejša, če bo obhajana pri določenem oltarju. Večje število maš, maševanih pri različnih oltarjih in v različnih cerkvah, je po njegovem mnenju ustvarjalo jamstvo za pomoč tega ali onega svetnika.

S svojo poslednjo voljo si je krojač Janez Prašel zagotovil 3 sv. maše vsako leto, in sicer za 50 let "zandružen. Ta perva S. Maša, Nai se Bere na poponič, Naj bo peta, vergonist ino en Dohovni, Leta S Maša Se more, leta namen, Maševat, h časti, terplejna Jezusa Kristusa ino njegove lube matere, ino njegove smerti, inu za use duše vieah. Ta druga S. maša naj se bere, h časti ponadolžnim v ječo vereniga našiga Jezusa Kristusa, ki je za nas u smrt sojen biv, ino u svojen terplenju Prestav, kader je na S. Križu vesu, ino za use grešnike na svetu, ino k časti pokopališa Jezusa Kristusa, (ta S. maša naj bo na viljo S. petra, ino p. tudi peta. Ta tretja S. Maša, Naj se bere u dan S. janeza Šentjaža, o Božiču.

³⁵ PAK, *Oporoke, Maria Sanzin*, 21.1.1837, fasc. 1836-1849.

³⁶ PAK, *Oporoke, Maria Marz*, 1.4.1836, fasc. 1836-1849.

³⁷ PAK, *Oporoke, Marija Strain*, 25.1.1892, fasc. 1888-1892.

³⁸ PAK, *Oporoke, Marija Jerjan*, 3.3.1836, fasc. 1836-1849.

³⁹ PAK, *Oporoke, Marija Vodopiz*, 12.5.1849, fasc. 1836-1849.

⁴⁰ PAK, *Oporoke, Mihaela Prasel*, 29.9.1842, fasc. 1836-1849.

⁴¹ PAK, *Oporoke, Maria Bernetič*, 25.6.1845, fasc. 1850-1854.

⁴² PAK, *Oporoke, Marija Berdon*, 6.6.1896, fasc. 1893-1897.

⁴³ PAK, *Oporoke, Giovanna Strain*, 8.1.1846, fasc. 1836-1849.

⁴⁴ PAK, *Oporoke, Giuseppe Gombatz*, 25.11.1842, fasc. 1836-1849.

Tudi pcta en duhovni vergonist, tu je per useh 3 taku, lcta S. Maša se ima u ta Namcn Mošcvat, h časti Rojs-tva Jezusa Kristusa, ino njegove lube Materc, za tu ker se jc, tako bobrutlov Skasov, sc jc očlovrečiv, ino nam tulko Nu jc storu, de nas jc od večniga pogoblenja rešo, skuzi njcgovo veliko terplenjc. Ino nan usem nabeško veseljc zadobiu) de bi se lcta S. zakonom ino vera, ka-tera jc Od nega gor postavlcna, se zmeran bol in bol, po vsin Svetc gmercla, inu usaka Meihna kriva vcra, u za-četku zaterta, de be se usi cnkrat, u večnim vesclji, Per S. Bogu zncšli. U ta namcn sc jima leta S Maša Bret usako leto. (...).” Spretnost v sukanju bescd jc oporo-čitelju dovoljcvala, da jc podrobno utcmcljil svoje iz-bire in svoje onstranske naložbe. Pripomnil jc šc: “Za-stopte dobro, ta pcrcva, ino ta druga S. Maša, jino tudi darilo, Bo jercft Stavlo, kader bo Preteklo, 50 pcdeset let (...) Potcn ta treta S. Maša, tu jc u božičo, jo zapu-stin, Večno, tu jc za uselej (...) Sc jima tulko, kapitala Uzct nuter, dc se bo s tistcga interesa, plačcla, u sako leto pruti.” Lcta 1850 jc dolinski oporočitelj s 500 gld obdaril cerkev sv. Urha v Dolini, eerkev sv. Trojice v Kroglah s 300 gld, cerkev Matere božjc na Pečah z 200 gld, 200 gld jc zapustil za miloščino v Riemanjih, isto vsoto jc namenil tudi cerkvi sv. Roka, koprskim kapu-einom jc dodclil 100 gld, reškim kapucinom in dolin-ski šoli pa jc prav tako obema zapustil 100 gld⁴⁵ Dolin-ski krojač Jancz Prašel jc s svojo oporoko poskrbel, ko-likor jc najboljg mogcl, za življenjc svoje duše v on-stranstvu, vendar ob pozornem prebiranju vseh klavzul njegove lastnoročno zapisanc oporokc ugotovimo, da ni nič slabšc poskrbel, da bi se njcgovo imc in sledovi njcgovcga dcla ohranili čim dljc v času. Prašlovo odre-janje ključ h kratkcm razmisclku. Nedvomno imamo opraviti z oporočiteljem, ki izstopa gledc nabožnih vo-lil. Prašla jc zlasti skrbcla urednictev njcgovih nabož-nih želja. Iz bojazni, da se jih tisti, ki jih jc postavil za izvršitcv svoje poslcđnjc voljc, ne bodo držali, jih jc ponovil. Kot priča vsčbina tudi drugih oporočnih klav-zul, jc krojač Jancz Prašel oporočitelj, ki imenitno poo-seblja breško družbo 19. stoletja, svet, razpct med tra-dicionalnimi oblikami življenja in vse bolj individuali-stičnim duhom, ki bo na podežclju prevladal šclc v 20. stoletju.

Vrnimo se k običajnejšim primcrom. Jakob Švara iz Ricmanj jc za blagor svoje duše odredil “30 maš katic-re se imajo brat u treh listah. Usaka Maša se more za-merkat na listek ih more gospod popisat.” Dodal jc šc “tudi za Mater se more 30 maš plačati kakcr zame”.⁴⁶ Natančno jc določil čas, ob katercm naj bi se opravili obredi, in zahteval izdajo potrdila za vsako mašcvano

zadušnico. Le manjšina breških oporočiteljev in opo-ročiteljic (39,8 %) jc predpisala čas, ob katercm naj bi domači poskrbeli za maševanje zadušnih maš. Drugi (60,2 %) niso dali natančnih napotkov v zvczi z maše-vanjem zadušnih obredov. Če vzamcmo v pretres vse stoletno obdobje, ugotovimo, da se jc v drugi polovici 19. stoletja povčclalo število tistih, ki so od svojih do-mačih zahtevali, naj čimprej po njihovi smrti plačajo zadušnicc, določenc v oporoki.

Nekateri oporočitelji in oporočiteljice (23,4 %) so na-vcdli/e čas, ko naj bi se zadušne maše obhajalc. Odre-dili/c so, da se zadušnicc mašujcjo takoj po pogrebu ali v prvcm letu po smrti. Glavnina oporočiteljcvc in opo-ročiteljic (75,5 %) tcca ni določila in jc čas obhajanja zadušnih maš prepustila volji domačih. Jancz Hervatič iz Ricmanj jc na primer odredil 5 zadušnic in dodal, naj jih domači plačajo, “kadar bodo mogli”.⁴⁷ Nekateri opo-ročitelji in oporočiteljice (28,2 %) so odrcjali tudi obli-ko zadušnic. Zadušnica jc bila lahko pct, eon noctur-no, ali maša “z viljami”. Oporočiteljice v Bregu so se raje odločalc za pctc kot za tihe maše.

Povpraševanje po pctih zadušnih mašah se jc pove-čalo v drugi polovici 19. stoletja. Zlasti vrhnja plast prebivalstva jc žclclala, da se obred v blagor njihove du-šc odvija slavnostno in tako učinkovitcjc krcpi spomin družine in skupnosti nanjc. Primcrjava izbir številčno-sti določenih oblik zadušnic v posameznih vaseh kaže, da so se za pctc maše najpogostcjc odločali v Dolini.

Ob smrti pomembnih ljudi se jc pogrebni obred od-vijal tri dni: vespre so mašcvali na večer, vigilijc in vc-liko pcto mašo so opravili v jutranjih urah, maša z re-quiemo pa se jc odvijala dan kasncjc.⁴⁸ Razvrščanje zadušnic - tiste, opravljcne na dan pogreba, do tcden-ske, mesečne in vse do letnc obletnice - jc ustvarjalo ritem postopnegc ločcvanja dušc od sveta živih. V tej

⁴⁷ PAK, *Oporoke, Jancz Hervatič, 26.6.1875, fasc. 1873-1879.*

⁴⁸ Nocturno ali vigiliae nocturnae oziroma nocturna laus jc bila zgodnje krščanska oblika uočnih ali zgodnjih jutranjih maš, med katerimi so peli psalme. Od 12. stoletja jc bil nocturno preimenovan v zornico, ki se jc mašcvala pred sončnim vzho-dom (*Enciclopedia cattolica, Sansoni, Firenze, 1952, VIII. knji-ga, str. 1965-66*). *Vesperi* ali *vesperae* so se obhajali v zgod-njem krščanstvu najprej kot zasebna molitev v popoldanskih urah (*Ibidem, XII. knjiga, str. 1322-1323*). O pogrebnih mašah glej P. Ariès, *L'uomo e la morte dal Medioevo a oggi, Laterza, Roma-Bari, str. 198-206* (naslov izvirnika: *L'homme devant la mort, Seuil, Paris, 1977*); M. Vovelle, *Piété...*, cit., str. 114-122; L. Valli, *Del eulto esterno della religione, Milano, 1858, str. 206-220*; J. Maillard, “*Fondationes et domandes de mes-ses a angers a la veille de la Révolution*”, v: *Histoire de la messe XVII-XIX siècles, Centre de Recherche d'Histoire Re-ligieuse et d'Histoire des Idées, Angers, 1979, str. 133-140*; M. Vovelle, *La morte...*, cit., str. 132.

⁴⁵ PAK, *Oporoke, Jancz Prašel, 15.4.1856, fasc. 1855-1860.*

⁴⁶ PAK, *Oporoke, Jakob Švara, 13.3.1883, fasc. 1879-1883.*

zvezi je dal zelo natančna navodila Anton Kuret iz Ricmanj, ki je poleg tradicionalnih treh maš na dan pogreba, osmine in obletnice odredil dve maši con nocturno, nato eno sveto mašo na praznik sv. Antona, svojega zaščitnika, eno mašo pa na obletnico smrti, in to deset let zapovrstjo. Določil je, naj duhovnik za vsako mašo prejme dva goldinarja, organist in cerkev pa po trideset krajcarjev.⁴⁹ Nedoletni Ivan Sancin iz Doline je odredil 50 maš za svojo dušo. Deset jih je naročil z nocturni, za ostale pa je želel, da so tihe, basse.⁵⁰ Maša z nocturni je sredi 19. stoletja bila za 30 krajcarjev dražja od navadne, tihe maše. Vsaka peta maša je tedaj veljala naročnika 1 gld in 30 krajcarjev.

Če seštejemo število in obliko maš, ki so jih odredili posamezni oporočitelji, in pri tem upoštevamo imetje, s katerim so razpolagali, ugotovimo, da so Cerkvi za-

močeh poskrbijo za zadušnice. Drugi, t.j. vsi, ki niso zapustili nabožnih volil, so tako ali tako prepustili skrb za svojo dušo sorodnikom.

Ana Žerjav je odločitev o številu in obliki maš za blagor svoje duše prepustila možu, ki naj se odloči "po sveji vesti", je izjavila.⁵¹ Gašper Komar je odredil, naj žena in sin naročita toliko zadušnic, kolikor jih dopuščajo "hišne moči".⁵² Andrej Kuret iz Ricmanj, čeprav pobožen mož, je odredil, naj njegova "gospodinja plača S. maš tolko koker premure".⁵³ Jožef Pregarc iz Ricmanj je v zvezi z zadušnicami odredil: "Za mojo Dušo, perporočim, da zapovnite še za S. Maše, vsaku Leitu; ne perpišem, tolku, ali pa tolku; Ampak kolker bo vam mogoče."⁵⁴ Lovrenc Petaros je v oporoko vnesel zahtevo, naj njegov sin, univerzalni dedič, vsako leto plača 10 zadušnih maš. In dodal je še: "(...) vendar ne mi-

slim, da mora obhajanje trajati v nedogled, temveč le do časa, dokler bodo gospodarske možnosti to dovoljevale domačim."⁵⁵ Jožef Parovel je za univerzalnega dediča deleža, ki ga je imel v Parovelovem mlinu, imenoval brata Ivana, ker mu je bil v pomoč, ko je služil vojaški rok in v času dolge bolezni, čeprav ga je zavezal, da plača maše "za njegovo dušo po svoji vesti". Bratu, ki se je izkazal v času njegove bolezni, je zaupal in je bil prepričan, da mu bo pomagal, kolikor bo to v njegovih močeh, tudi po njegovi smrti.⁵⁶

puščali zanje nezanemarljive vsote. Zlasti ženske, ki so večinoma razpolagale z manjšim imetjem kot moški, so pogosto odredile tolikšne nabožne naložbe, kolikor je znašala vrednost deleža, dodeljenega enemu izmed otrok. Število dednih upravičencev je le v redkih primerih vplivalo na nabožno naravnost oporočiteljev in oporočiteljic. Najdejo se namreč primeri, ko je oporočitelj, kljub dvema ali celo več naslednikom, zapustil cerkvi 1/3 svojega imetja.

Hkrati pa ne gre zanemariti tistih primerov (med 252 dolinskimi oporokami jih je le 10 oziroma 4,0 % vseh), v katerih so oporočitelji in oporočiteljice z izrecno oporočno klavzulo odredili/e, naj domači po svoji volji in

Breški oporočitelji in oporočiteljice, seveda tisti/e, ki so odredili/e nabožna volila, so se v 19. stoletju glede maševanja zadušnic le izjemoma prepuščali vesti in finančnim zmogljivostim domačih. Napačno in krivično bi bilo trditi, da jih preživetje družine ni skrbelo. Enako zmotno bi bilo tudi spregledati njihovo versko zavzetost, ki se je začela ohlajati šele v zadnjih treh desetletjih istega stoletja. Dejstvo je, da je pred tem marsikateri oporočitelj/ica v prid svojega dušnega miru odredil/a večje število zadušnic, kot so ga prenesle denarne in gospodarske zmogljivosti družine. Dobrostoječi, a

⁴⁹ PAK, Oporoke, Antonio Kuret, 29.4.1838, fasc. 1836-1849.

⁵⁰ PAK, Oporoke, Giovanni Sanzin, 21.11.1843, fasc. 1836-1849.

⁵¹ PAK, Oporoke, Ana Žerjav, 12.3.1849, fasc. 1836-1849.

⁵² PAK, Oporoke, Gasparo Comar, 31.3.1837, fasc. 1836-1849.

⁵³ PAK, Oporoke, Andrej Kuret, 9.2.1879, fasc. 1873-1879.

⁵⁴ PAK, Oporoke, Jožef Pregarc, 2.8.1863, fasc. 1861-1866.

⁵⁵ PAK, Oporoke, Lorenzo Petaros, 21.10.1846, fasc. 1836-1849.

⁵⁶ PAK, Oporoke, Giuseppe Parovel, 2.1.1843, fasc. 1836-1849.

zadolženi Jožef Tumshig je z oporoko volil 500 gld v korist svoje duše; kar pomeni, da si je izgovoril približno 500 tih zadušnic oziroma 250 petih. Glavnino zapuščine je prepustil ženi Urši, encmu nečaku je zapustil v last 235 gld, drugemu pa je volil eno njivo.⁵⁷ Zapuščina, ki jo je prevzela žena, je bila obremenjena s hipotekami, povrh tega pa naj bi slednja izpolnila možvo voljo in izročila Cerkvi za takratne razmere znatno vsoto denarja, kar bi še huje prizadelo domače gospodarstvo. Vprašanje, ali je žena Jožefa Tumsicha ugodila v oporoki izrečeni moževi volji, ostaja povsem odprto. Postopno nižanje absolutne in relativne vrednosti (glede na celotno zapuščino), namenjene nabožnim volilom, vsekakor kaže, da breški oporočitelji in oporočiteljice proti koncu 19. stoletja v onstranstvu niso več videli/c področja svoje investicijske dejavnosti. Plačevanje zadušnic je dediče, zlasti tiste, ki so prevzeli skromno zapuščino, še vedno obremenjevalo, vendar v manjši meri kot sredi stoletja.

V 19. stoletju se je med drugim dogajalo, da so dediči prek oporoke podedovali celo zadušno mašč, ki jih sam/a oporočitelj/ica svojčas (najverjetneje zaradi pomanjkanja sredstev) ni plačal/a. Zadolženost malih kmotov, porast števila dednih upravičencev zaradi manjše otroške umrljivosti, skromnost dediščine in seveda tudi vse bolj laično naravnana miselnost, ki je onostranstvu prisojala vse manjši pomen, so močno načeli tradicionalno naziranje breških oporočiteljev in oporočiteljic ter ga spremenili. Tudi tisti, ki so bili ob koncu 19. stoletja dobrostoječi, so za dušne potrebe zapuščali čedalje skromnejša sredstva. Vaški veljak Janez Lovriha iz Doline, katerega zapuščina je bila vredna nekaj tisoč goldinarjev, je za branje zadušnih mašč nametil dokaj skromno vsoto - 30 gld, ne glede na to, da je enega izmed sinov izšolal za duhovnika. Kot bralce Novic, Slovenskega pravnika in drugih posvetnih slovenskih publikacij je bil prevč laično usmerjen, da bi dal Cerkvi prednost pred skrbjo za potomce.⁵⁸

Marsikateri naslednik se je znašel pred težko izbiro: izpolniti željo pokojnega/e, kar je vodilo k zadolžitvi pri krajevni cerkvi, ali pa se izneveriti oporočiteljevi oziroma oporočiteljici želji. Zapostavljanje skrbi za rajne duše se je moralo marsikateremu Brežanu oziroma Brežanki ob koncu 19. stoletja zdeti manj hudo od teže dolgov, ki bi pritiskala na domače gospodarstvo. Skrb za krajšanje in lajšanje bivanja pokojnih v vicah se je umikala v ozadje, v ospredje pa je stopala potreba po čim smotrnejšem vodenju domačega gospodarstva.

Dolinski župnijski pravilnik iz leta 1838 vključuje seznam 41 družin in posameznikov, za katere so bile v letih 1839-1854 maševane zadušnice. Za nekatere pokojne je družina plačevala zadušnico enkrat letno, kadar pa je bila naročnik storitve ustanova, so se maše obhajale tudi trikrat ali štirikrat letno. Katapan sicer izrečno ne omenja primerov, ko potomci niso izpolnjevali pokojnikov oporočne odredbe, vendar so breški duhovniki po vsej verjetnosti maševali tudi takrat, ko niso bili plačani.⁵⁹

Tak sklep se vsiljuje, izhajajoč iz dopisov tržaškoprškega škofijskega ordinariata, ki je na začetku 19. stoletja javil župnijskemu uradu v Dolino, naj točno preveri imetck, letni dohodek ali glavnice zadevnih ustanov. Potrebno je bilo preprečiti zmešnjavo, ki je nastala na tem področju v preteklosti, ko so dediči prodali prav tista zemljišča, ki so jih oporočitelji in oporočiteljice namenili za izplačilo mašč. Da se je breško prebivalstvo v nabožnih navadah vse bolj oddaljevalo od tradicije, potrjujejo tudi sočasni posegi tržaškega škofijskega ordinariata, ki se je zavzemal, da bi bilc v oporokah odrejene maše tudi maševane. Kot je razvidno iz dopisov škofijskega ordinariata dolinski župniji, dediči in volilojcmniki ob koncu 19. stoletja večkrat niso naročili in plačali v oporokah odrejenih zadušnic. Samovoljno so se odločali o njihovem številu in pri tem zanemarjali odredbo oporočitelja ali oporočiteljic. Takšno prosto razlaganje oporočiteljeve/ičine volje med dediči je tržaški škofijski ordinariat prisililo k strožjemu nadzoru maševanja ustanovnih in zadušnih mašč, in to kljub začetnemu nasprotovanju dolinskega klera. Škofijski ordinariat je hotel preprečiti navado, da se obhajanje zadušnih in ustanovnih mašč odvijala ne glede na denarne fonde ustanovc in ne glede na plačilo. S svojim posegom je nameraval dediče in volilojemnike prisiliti k izpolnjevanju volje rajnih. Višje cerkvene oblasti se potemtakem niso ukvarjale z vprašanjem, ali so nasledniki kos izplačevanju odrejenih zadušnic.

Leta 1912 je tudi dolinski župnik Josip Zupan na katapanskih straneh svetoval, naj se duhovniki izognejo naročniškemu neizplačevanju zadušnic: "Posestniki menjavajo zemljišča, jih delijo ali tudi za doto dajejo, večkrat se ne zna, kdo je pravi dolžnik (...). V Dolini, Boljuncu pa tudi v Prebcnegu, Kastelcu in Socerbu so nekateri cerkveni dolgovi tako zamreženi, da je treba mnogo dni preučevati staro glavno knjigo dolžnikov dotičnih cerkva, preden se pride na jasno. (...) Pozor če tudi žugajo dotični prosilci ali odvetniki s tožbo rekoč, da je dolg zastarel - da ni več dolga - da se ga ni nikdar tirjalo - da o dolgu nič ne zna - itd. V takem slučaju naj

⁵⁷ PAK, *Oporoke, Giuseppe Tumscig, 27.1.1835, fasc. 1818-1835.*

⁵⁸ PAK, *Oporoke, Janez Lovriha, 17.3.1880, fasc. 1879-1883.*

⁵⁹ ŽAD, *Catapano parochiae, 1838.*

se upravitelj obrne po škof. Ordinarijatu na c. Kr. finačno Prokuro in s tem se dobi časa za preiskovanje in preučevanje, priti na sled dotični glavnici: kako jo dolguje, ali če je bila v resnici že plačana.”⁶⁰

Na začetku 20. stoletja je torej v tako imenovani busines zadušnice posegla poleg višje cerkvene institucije tudi krajevna. V času širjenja sekularizacijskih teženj je krajevna cerkev, podobno kot na drugih ravneh verskega življenja in udejstvovanja, morala na novo določiti svoje pravice in poskrbeti za to, da pridobi sredstva, ki so ji jih namenjali oporočitelji in oporočiteljice. Večji nadzor nad mašnimi ustanovami in nad plačevanjem zadušnic pa lahko pripišemo tudi čedalje manjši pripravljenosti krajanov na obdarovanje cerkvene institucije. Novi časi so zmanjšali odrejanje zadušnic, zmanjšali njihovo število in privedli do neupoštevanja oporočnih nabožnih odredb, pred čemer se je skušala Cerkev zavarovati s pravnimi sredstvi. Župnijska dokumentacija nam ne pove, kako pogoste so bile tožbe med nasledniki in klerom, in v čigavo korist je večino ma razsojalo sodišče.

Kot nam potrjujejo številne zgodovinske študije, je upadanje nabožnih volil vsesplošen pojav, ki je potekal vzporedno s procesom modernizacije. V Franciji je povpraševanje po zadušnicah oslabilo že v teku 18. stoletja, v južni Italiji pa skoraj stoletje kasneje. Vzroke tega procesa P. Ariès pripisuje, kot smo že zapisali, uveljavitvi novih družinskih odnosov.⁶¹ Za M. Vovella je vse manjših nabožnih naložb kriva verska hladnost razsvetljenskega časa kot tudi negativna gospodarska konjunktura.⁶² J. de Viguere trdi, da je zmanjšanje zadušnih maš posledica dveh dejavnikov: dekristianizacije in strožje fiskalne politike. V Franciji je obdavčitev nabožnih ustanov zmanjšala sredstva, ki so jih oporočitelji/ce prvotno namenjali/e Cerkvi.⁶³ P. Maery ugotavlja, da je vse do konca 19. stoletja neapeljska elita za odrešenje rajnih duš potrošila veliko svojih sredstev. Da so neapeljski višji sloji na prehodu iz 19. v 20. stoletje pozabljali na dušne potrebe v onstranstvu, so po Maeryjevem mnenju krive gospodarske težave, v katerih so se znašli neapeljski meščani in aristokrati. Po njegovem mnenju pa ne gre zanemariti niti sunkovite uveljavitve nove miselnosti in novih kulturnih vrednot, ki so tradicionalno versko čustvovanje v veliki meri izrinile iz javnega življenja in ga potisnile v sfero intimne, notranje vernosti.⁶⁴

Ali lahko iz tega sklepamo, da so potemtakem Brežani in Brežanke, ko so pozabljali na dušne potrebe, sledili istim vzgibom ob izteku 19. in na začetku 20. stoletja? Njihovo testamentarno odrejanje ne kaže na sunkovit prelom s tradicijo niti na sunkovit prevzem laične miselnosti. Družbenogospodarske razmere v drugi polovici 19. stoletja, demografski pritisk in vse večja zadolženost malih kmetov (poleg negativne gospodarske konjunktura, ki so jo breške vasi doživele ob koncu 19. stoletja) so narekovale nove preživetvene strategije. Z gospodarsko in družbeno krizo, ki je zajela tradicionalne kmečke skupnosti, so nastopili pogoji za postopen odmik od tradicionalnih vedenjskih modelov. Vlaganje v onstranstvo je bila smotrna naložba za človeka, ki je bil razpet med tem in onim svetom, za tistega pa, ki je vir preživetja našel v mestni tovarni ali delavnici, božji poseg ni vplival na njegovo eksistenco. Kot je razvidno iz občinske in župnijske arhivske dokumentacije, je najrevnejši sloj podeželskega prebivalstva, zlasti tovarniški delavei in dninarji, na prehodu iz 19. v 20. stoletje odrekel poslušnost Cerkvi. Na vasi se je širilo “brezversko” in nemoralno obnašanje, medtem ko se je vaških veljakov oprijemala liberalna miselnost. Cerkev je svoj tradicionalni vpliv in z njim svojo avtoriteto izgubljala tako med najrevnejšimi kot med najpremožnejšimi in najvplivnejšimi Brežani in Brežankami. Postopoma se je znižalo število tistih, ki so obiskovali cerkvene obrede in hodili k spovedi, s tem pa tudi število tistih, ki so bili za svoje dušne potrebe del svojega imetja pripravljeni zapustiti Cerkvi. Poleg tega so se v breški družbi pojavile nove institucije, ki so posegale v družbenogospodarsko življenje krajevnih skupnosti in ki so si s svojim delovanjem pridobile zaupanje krajanov. Ivan Sanein je, potem ko je postavil ženo Uršulo za poglavitnega dediča, 50 gld zapustil Okrajni zadrugi v Dolini. V njegovi oporoki bi zamenjki iskali priporočilo duše ali nabožno volilo.⁶⁵

Ob tem ne gre pozabiti, da se je tudi sam kler v drugi polovici 19. stoletja s tem, ko je vse več energij vlagal v narodnobuditeljsko dejavnost, oddaljil od baročne pobožnosti in “pastorale strahu”. Oslabitev, ki jo je v javni sferi doživela cerkvena institucija ob koncu 19. stoletja, je za seboj potegnila tudi potrebo po potrjevanju družbenega statusa članov vaške skupnosti, ki se je dotlej kazalo tudi v obliki nabožnih volil. Nove okoliščine, ki so jih torej delno spodbudili sami cerkveni možje, in bolj laična usmerjenost breškega prebivalstva, sta ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja nabožne klavzule odrinjala iz poslednjih volj krajanov.

⁶⁰ ŽAD, *Katapan cerkve sv. Urha*, 1912.

⁶¹ P. Ariès, *Storia...*, cit., str. 149-162.

⁶² M. Vovelle, *Piété...*, cit., str. 593-614.

⁶³ J. de Viguere, *La dévotion populaire à la messe, XVII-XIX siècles*, Université d'Angers, Angers 1985, str. 14.

⁶⁴ P. Maery, *Ottocento. Famiglia, élites e patrimoni a Napoli*, Einaudi, Torino, 1988, str. 73-74.

⁶⁵ PAK, *Oporoke*, Ivan Sanein, fasc. 1894-1897.

Proces sekularizacije in nov odnos do življenja, ki je ovrednotil tako materialne dobrine kot totransko življenje, sta v zadnjih desetletjih 19. stoletja jemala težo onstranskemu življenju. Ob novem vedenju se je ohranjala sieer tudi tradicionalna miselnost oporočiteljev in oporočiteljic, ki jih je usoda njihove duše v onostranstvu še vedno skrbela in ki domačim niso zaupali skrbi zanje. Toda teh primerov je bilo čedalje manj in oporočitelji in oporočiteljice so se samovoljno odločali/e le za tolikšno število zadušnic, ki ni bremenilo denarnih zmogljivosti družine, ali pa so odločitev o številu zadušnic prepustili kar samim svojeem. Tudi zato, ker zadolženost pri Cerkvi v marsikateri družini ni dovoljevala nikakršnega slepomišljenja. Ob koncu 19. stoletja, lahko potemtakem trdimo, se je strah pred pogubljenjem duše med breškim prebivalstvom umaknil pred skrbjo za preživetje družine in pred zaupanjem (ali samo upanjem), da bodo domači vendarle opravili to, za kar je pokojnik menil, da je za njegovo dušo potrebno.

Zusammenfassung

“Die Lebenden helfen den Lebenden, die Lebenden den Toten, die Toten den Lebenden und die Toten den Toten.”

P. Ribeira

Seel-Sorge in bäuerlichen Testamenten aus dem Triester Umland

Mit der Erfindung des Fegefeuers gab die Kirche jeder büßenden Seele die Möglichkeit, sich an diesem Ort zu reinigen. Nach Meinung mittelalterlicher Fegefeuer-Theoretiker können selbst die schlimmsten Sünder in diesem Vorzimmer zum Himmel - vorausgesetzt natürlich, daß sie vor dem Tode Buße getan haben - ihre Buße so lange fortsetzen, bis ihre Seelen sich die Seligkeit verdient hätten. Die Seele, die sich im Fegefeuer befand, war dem Willen Gottes anheimgegeben und außerstande, irgendetwas zu ihrem eigenen Nutzen zu unternehmen; daher war die Länge ihres Aufenthalts im Fegefeuer von der Fürbitte der Heiligen und der Lebenden abhängig. Letzteres konnte der Einzelne bereits zu Lebzeiten sicherstellen. Das Testament als juristischer und religiöser Akt ermöglichte den Abschluß eines Vertrages zwischen dem Erblasser, den Erben und den Dienern Gottes im Diesseits und im Jenseits.

Wie aus einer ganzen Reihe von Testamenten ersichtlich wird, die im 17., 18. und 19. Jahrhundert von Bauern und Bäuerinnen aus Breg hinterlassen wurden (es handelt sich hierbei um Dörfer im südöstlichen Umland von Triest), waren die dortigen Erblasser und Erblasserinnen mit der jenseitigen Topographie wohlver-

traut. Sie wußten auch, daß Dauer und Form ihres Leidens im Fegefeuer von ihrem Letzten Willen abhängig waren. Deshalb bekannten die Erblasser und Erblasserinnen von Breg im 17. und 18. Jahrhundert in der Hoffnung auf eine christliche “gute Sterbestunde” ihren Glauben und empfahlen ihre Seele Gott, seinem Sohn, der Jungfrau Maria, den Himmlischen Heeren und allen übrigen Schutzpatronen und -patroninnen. Wenn man sich F. Lebrun anschließen will, demzufolge die Glaubenshaltung des Verstorbenen zum Jenseits in den Anempfehlungen seiner Seele ersichtlich wird, kann festgestellt werden, daß im 17. und 18. Jahrhundert das Verhältnis der Erblasser und Erblasserinnen von Breg zum Jenseits ein engeres war als im 19. Jahrhundert, und daß die Vorstellung, die die Bewohner von Breg vom Jenseits hatten, ziemlich undeutlich gewesen sein muß. Das Fegefeuer und gläubige Seelen werden in ihnen explizit erst von Erblassern und Erblasserinnen an der Schwelle zum 19. Jahrhundert erwähnt.

Wie die Testamente aus Breg bezeugen, begann sich die Werteskala der Einwohnerschaft von Breg in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu wandeln. Erblasser und Erblasserinnen sprachen damals seltener eine *commendatio animae* aus, und wenn, dann war das traditionelle barocke Muster verstümmelt. Zunächst wurden aus ihm die Heiligen ausgenommen, dann die Jungfrau Maria, Jesus Christus und der Schutzengel. Mitte des 19. Jahrhunderts dominierte eine recht zerrüttete Form der Anempfehlung an Gott, an die anderen Personen wandten sich nur noch die Allerfrömmsten.

Ein ähnliche Tendenz ist auch bei den Verfügungen für Seelenmessen zu verzeichnen. Angst vor der Verdammnis bewegte Bauern und Bäuerinnen aus Breg im 17. und 18. Jahrhundert, einen Teil ihres Besitzes der Kirche zu hinterlassen, um sich dadurch die Seligkeit zu verdienen. Im 17. Jahrhundert stiftete man vorwiegend Messen, vermachte der Kirche Grund und Boden, Geld und bewegliches Gut. Um sicherzustellen, daß Seelenmessen *perpetuis temporibus* gelesen wurden, hinterließen Frauen der Kirche Grund und Boden und Kleidung. Ihr eigenes Seelenheil war sowohl den Erblassern wie auch den Erblasserinnen wichtiger als das Überleben ihrer Hinterbliebenen. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts war die Überzeugung, ein Christ könne sich mit einem frommen Vermächtnis die Leiden des Fegefeuers ersparen, unter den Einwohnern von Breg noch fest verwurzelt. Die Josephinischen Reformen erschütterten den Glauben nicht, daß ein frommes Vermächtnis die Pflicht eines jeden Christen sei. Rechnet man die Anzahl und Form der Messen zusammen, die die einzelnen Erblasser in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts gestiftet haben und berücksichtigt dabei das Vermögen, über das sie verfügten, stellt man fest, daß

der Kirche ganz erkleckliche Summen hinterlassen wurden. Vor allem Frauen, deren Vermögen größtenteils kleiner war als das von Männern, waren es, die für die Kirche oft einen so großen Anteil an ihrer Hinterlassenschaft bestimmten, daß er dem Erbteil eines der Kinder entsprach. Die Anzahl der Erbberechtigten nahm nur in seltenen Fällen Einfluß auf die frommen Stiftungen der Erblasser und Erblasserinnen. Es finden sich nämlich Fälle, in denen der Erblasser bzw. die Erblasserin trotz der Tatsache, daß zwei oder mehr Nachkommen vorhanden waren, 1/3 seines bzw. ihres Einkommens der Kirche hinterließ.

Die Anzahl derer, die es mit einer ausdrücklichen Klausel in ihrem Testament ihren Angehörigen anheimstellten, nach bestem Wissen und Gewissen für die Seelenmessen zu sorgen, steigt erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an. Doch auch in dieser Zeit sind noch einige Erblasser zu finden, die eine größere Zahl an Seelenmessen verfügten, als es die finanziellen Möglichkeiten der Familie bzw. der Erben zuließen. Der sinkende absolute und relative Wert (im Hinblick auf das Gesamterbe) solcher frommen Vermächtnisse zeigt jedenfalls, daß die Erblasser und Erblasserinnen von Breg gegen Ende des 19. Jahrhunderts im Jenseits kein privilegiertes Investitionsgebiet mehr sahen. Und selbst wenn die Erblasser und Erblasserinnen ihren Erben oder Vermächtnisnehmer mit einer Klausel im Testament dazu verpflichteten, Seelenmessen zu bezahlen, entzogen sich diese ihrem Auftrag. Die Verschuldung der Kleinbauern, die durch niedrigere Kindersterblichkeit ständig steigende Zahl Erbberechtigter, die bescheidenen Hinterlassenschaften, die laizistische Denkweise, die liberal eingestellte Honoratioren und die ersten Ar-

beiter, die sich im nahen Triest verdingten, auf dem Land verbreiteten, erschütterten das traditionelle Weltbild der Bewohner von Breg mächtig und veränderten es schließlich. Wie die Pfarrbücher beweisen, stieg gegen Ende des 19. Jahrhunderts die Zahl der Erben, die gerade das Stück Land verkauften, das die Erblasser und Erblasserinnen für die Bezahlung der Seelenmessen bestimmt hatten. Die Mißachtung testamentarisch festgelegter Vermächtnisse an die Kirche war derart verbreitet, daß das bischöfliche Ordinariat in Triest vom Breger Klerus verlangte, strengere Aufsicht über das Abhalten von gestifteten Messen und Seelenmessen zu führen.

Die Abkehr von dem traditionellen posttridentinischen Verhaltensmuster weist in Breg nicht auf einen abrupten Bruch mit der Tradition hin, auch nicht auf eine abrupte Übernahme einer laizistischen Denkweise. Die wirtschaftlich-gesellschaftlichen Verhältnisse in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, der demographische Druck und die immer größere Verschuldung der Kleinbauern (neben einer Wirtschaftsflaute, die die Breger Dörfer gegen Ende des 19. Jahrhunderts durchmachten) diktierten neue Überlebensstrategien. Zugleich entfernte sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts auch der Klerus, der aktiv die nationale Wiedergeburt propagierte, von der Frömmigkeit barocker Ausprägung und von der "Pastoral der Angst". Die neuen Umstände, die teilweise auch auf die Rechnung der Kirchenmänner gehen, und die eher laizistisch ausgerichtete Breger Einwohnerschaft verdrängten gegen Ende des 19. Jahrhunderts die religiösen Klauseln aus dem Letzten Willen der Landbevölkerung.

Tabela 1: Število zadušnic po naseljih

	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Naselje																
Boljunce	5	2,2	127	56,7	43	19,2	36	16,1	6	2,7	7	3,1	-	-	224	100
Ričmanje	14	8,3	49	29,0	44	26,0	46	27,2	6	3,6	9	5,3	1	0,6	169	100
Mačkolje	-	-	16	17,0	28	29,8	32	34,0	12	12,8	4	4,3	2	2,1	94	100
Dolina	10	4,0	60	23,8	86	34,1	63	25,0	26	10,3	4	1,6	3	1,2	252	100
Skupaj	29	3,9	252	34,1	201	27,2	177	24,0	50	6,8	24	3,2	6	0,8	739	100

Tabela 2: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja

	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Obdobje																
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33,3	-	-	2	66,7	3	100
1825 - 1834	-	-	3	20,0	1	6,7	6	40,0	5	33,3	-	-	-	-	15	100
1835 - 1844	4	6,2	9	13,8	13	20,0	22	33,8	10	15,4	7	10,8	-	-	65	100
1845 - 1854	3	4,6	14	21,5	12	18,5	23	35,4	7	10,8	5	7,7	1	1,5	65	100
1855 - 1864	5	4,9	18	17,6	30	29,4	26	25,5	16	15,7	7	6,9	-	-	102	100
1865 - 1874	5	5,0	32	31,7	32	31,7	28	27,7	3	3,0	-	-	1	1,0	101	100
1875 - 1884	8	6,3	44	34,4	42	32,8	27	21,1	4	3,1	3	2,3	-	-	128	100
1885 - 1894	2	1,3	77	51,3	37	24,7	31	20,7	2	1,3	1	0,7	-	-	150	100
1895 - 1904	2	1,9	55	51,4	33	30,8	13	12,1	1	0,9	1	0,9	2	1,9	107	100
Skupaj	29	3,9	252	34,2	200	27,2	176	23,9	49	6,7	24	3,3	6	0,8	736	100

Tabela 3: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja - moški

	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Obdobje																
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	1	50,0	2	100
1825 - 1834	-	-	1	12,5	1	12,5	3	37,5	3	37,5	-	-	-	-	8	100
1835 - 1844	3	7,0	6	14,0	9	20,9	15	34,9	8	18,6	2	4,7	-	-	43	100
1845 - 1854	2	4,4	9	20,0	9	20,0	16	35,6	5	11,1	3	6,7	1	2,2	45	100
1855 - 1864	4	6,5	13	21,0	17	27,4	15	24,2	11	17,7	2	3,2	-	-	62	100
1865 - 1874	4	6,9	21	36,2	18	31,0	14	24,1	-	-	-	-	1	1,7	58	100
1875 - 1884	4	5,4	28	37,8	23	31,1	14	18,9	3	4,1	2	2,7	-	-	74	100
1885 - 1894	1	1,2	46	54,1	21	24,7	15	17,6	1	1,2	1	1,2	-	-	85	100
1895 - 1904	-	-	28	43,8	23	35,9	11	17,2	1	1,6	-	-	1	1,6	64	100
Skupaj	18	4,1	152	34,5	121	27,4	103	23,4	33	7,5	10	2,3	4	0,9	441	100

Tabela 4: Število zadušnic po obdobjih oporočnega odrejanja - ženske

	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Obdobje																
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1	100
1825 - 1834	-	-	2	33,3	-	-	3	50,0	1	16,7	-	-	-	-	6	100
1835 - 1844	1	4,5	3	13,6	4	18,2	7	31,8	2	9,1	5	22,7	-	-	22	100
1845 - 1854	1	5,0	5	25,0	3	15,0	7	35,0	2	10,0	2	10,0	-	-	20	100
1855 - 1864	1	2,6	4	10,5	13	34,2	10	26,3	5	13,2	5	13,2	-	-	38	100
1865 - 1874	1	2,4	10	23,8	14	33,3	14	33,3	3	7,1	-	-	-	-	42	100
1875 - 1884	4	7,4	16	29,6	19	35,2	13	24,1	1	1,9	1	1,9	-	-	54	100
1885 - 1894	1	1,6	31	48,4	16	25,0	15	23,4	1	1,6	-	-	-	-	64	100
1895 - 1904	2	4,7	27	62,8	10	23,3	2	4,7	-	-	1	2,3	1	2,3	43	100
Skupaj	11	3,8	98	33,8	79	27,2	71	24,5	15	5,2	14	4,8	2	0,7	290	100

Tabela 5: Število zadušnic v dolinskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	2	50,0	-	-	1	25,0	1	25,0	-	-	-	-	4	100
1835 - 1844	3	11,1	1	3,7	5	18,5	8	29,6	8	29,6	2	7,4	-	-	27	100
1845 - 1854	2	9,1	3	13,6	2	9,1	8	36,4	5	22,7	1	4,5	1	4,5	22	100
1855 - 1864	-	-	7	21,2	11	33,3	7	21,2	7	21,2	1	3,0	-	-	33	100
1865 - 1874	-	-	6	19,4	13	41,9	10	32,3	2	6,5	-	-	-	-	31	100
1875 - 1884	4	8,7	6	13,0	22	47,8	12	26,1	2	4,3	-	-	-	-	46	100
1885 - 1894	1	2,1	18	38,3	16	34,0	12	25,5	-	-	-	-	-	-	47	100
1895 - 1904	-	-	17	40,5	17	40,5	5	11,9	1	2,4	-	-	2	4,8	42	100
Skupaj	10	4,0	60	23,8	86	34,1	63	25,0	26	10,3	4	1,6	3	1,2	252	100

Tabela 6: Število zadušnic v boljunskih oporokah po spolu oporočitelja

Št. zadušnic	Moški		Ženska		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%
Po vesti	4	80,0	1	20,0	5	100
Nobene	76	59,8	51	40,2	127	100
1 - 9	26	60,5	17	39,5	43	100
10 - 29	21	58,3	15	41,7	36	100
30 - 59	4	66,7	2	33,3	6	100
60 - 100	5	71,4	2	28,6	7	100
Skupaj	136	60,7	88	39,3	224	100

Tabela 7: Število zadušnic v boljunskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		* Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	1	20,0	1	20,0	1	20,0	2	40,0	-	-	5	100
1835 - 1844	-	-	6	33,3	2	11,1	7	38,9	1	5,6	2	11,1	18	100
1845 - 1854	-	-	8	38,1	7	33,3	5	23,8	-	-	1	4,8	21	100
1855 - 1864	2	6,1	11	33,3	8	24,2	7	21,2	2	6,1	3	9,1	33	100
1865 - 1874	1	2,6	22	57,9	10	26,3	5	13,2	-	-	-	-	38	100
1875 - 1884	1	2,6	25	65,8	8	21,1	4	10,5	-	-	-	-	38	100
1885 - 1894	1	2,4	31	75,6	2	4,9	5	12,2	1	2,4	1	2,4	41	100
1895 - 1904	-	-	23	76,7	5	16,7	2	6,7	-	-	-	-	30	100
Skupaj	5	2,2	127	56,7	43	19,2	36	16,1	6	2,7	7	3,1	224	100

Tabela 8: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po spolu oporočitelja

Št. zadušnic	Moški		Ženska		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%
Nobene	12	75,0	4	25,0	16	100
1 - 9	16	57,1	12	42,9	28	100
10 - 29	26	81,3	6	18,8	32	100
30 - 59	8	66,7	4	33,3	12	100
60 - 100	1	25,0	3	75,0	4	100
101 - 400	1	50,0	1	50,0	2	100
Skupaj	64	68,1	30	31,9	94	100

Tabela 9: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja - moški

Obdobje	Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	1	50,0	2	100
1825 - 1834	-	-	-	-	2	66,7	1	33,3	-	-	-	-	3	100
1835 - 1844	-	-	1	33,3	-	-	1	33,3	1	33,3	-	-	3	100
1845 - 1854	1	14,3	1	14,3	4	57,1	1	14,3	-	-	-	-	7	100
1855 - 1864	-	-	4	36,4	4	36,4	3	27,3	-	-	-	-	11	100
1865 - 1874	-	-	2	28,6	5	71,4	-	-	-	-	-	-	7	100
1875 - 1884	3	50,0	-	-	3	50,0	-	-	-	-	-	-	6	100
1885 - 1894	6	42,9	4	28,6	4	28,6	-	-	-	-	-	-	14	100
1895 - 1904	2	25,0	3	37,5	3	37,5	-	-	-	-	-	-	8	100
Skupaj	12	19,7	15	24,6	25	41,0	7	11,5	1	1,6	1	1,6	61	100

Tabela 10: Število zadušnic v mačkoljskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja - ženske

Obdobje	Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1819 - 1824	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	1	100
1825 - 1834	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-	-	1	100
1835 - 1844	-	-	-	-	-	-	-	-	2	100	-	-	2	100
1845 - 1854	1	50,0	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	2	100
1855 - 1864	-	-	1	16,7	2	33,3	3	50,0	-	-	-	-	6	100
1865 - 1874	-	-	2	66,7	-	-	1	33,3	-	-	-	-	3	100
1875 - 1884	1	20,0	3	60,0	1	20,0	-	-	-	-	-	-	5	100
1885 - 1894	-	-	5	71,4	2	28,6	-	-	-	-	-	-	7	100
1895 - 1904	2	66,7	1	33,3	-	-	-	-	-	-	-	-	3	100
Skupaj	4	13,3	12	40,0	6	20,0	4	13,3	3	10,0	1	3,3	30	100

Tabela 11: Število zadušnic v ricmanjskih oporokah po spolu oporočitelja

	Moški		Ženska		Mož in žena		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
Št. zadušnic	-	-	-	-	-	-	-	-
Po vesti	8	57,1	6	42,5	-	-	14	100
Nobene	32	65,3	16	32,7	1	2,0	49	100
1 - 9	31	70,5	13	29,5	-	-	44	100
10 - 29	29	63,0	16	34,8	1	2,2	46	100
30 - 59	5	83,3	1	16,7	-	-	6	100
60 - 100	3	33,3	6	66,7	-	-	9	100
Nad 100	1	100	-	-	-	-	1	100
Skupaj	109	64,5	58	34,3	2	1,2	169	100

Tabela 12: Število zadušnic v ricmanjskih oporokah po obdobjih oporočnega odrejanja

Obdobje	Po vesti		Nobene		1 - 9		10 - 29		30 - 59		60 - 100		Nad 100		Skupaj	
	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%	t.	%
1825 - 1834	-	-	-	-	-	-	1	50,0	1	50,0	-	-	-	-	2	100
1835 - 1844	1	6,7	2	13,3	5	33,3	7	46,7	-	-	-	-	-	-	15	100
1845 - 1854	1	7,7	1	7,7	2	15,4	6	46,2	1	7,7	2	15,4	-	-	13	100
1855 - 1864	3	15,8	-	-	6	31,6	6	31,6	1	5,3	3	15,8	-	-	19	100
1865 - 1874	4	18,2	4	18,2	5	22,7	8	36,4	-	-	-	-	1	4,5	22	100
1875 - 1884	3	9,1	9	27,3	9	27,3	7	21,2	2	6,1	3	9,1	-	-	33	100
1885 - 1894	-	-	22	53,7	10	24,4	8	19,5	1	2,4	-	-	-	-	41	100
1895 - 1904	2	8,3	11	45,8	7	29,2	3	12,5	-	-	1	4,2	-	-	24	100
Skupaj	14	8,3	49	29,0	44	26,0	46	27,2	6	3,6	9	5,3	1	0,6	169	100